

СЪДЪРЖАНИЕ

През последните седемнадесет години българската историческа наука се развива в нова обществено-политическа обстановка. Настилите след 10 ноември 1989 г. промени в българското общество неизбежно се отразиха върху организационното състояние и върху научните търсения на професионалните историци.

Настоящият сборник включва материалите от проведената в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ национална конференция на тема „Предизвикателствата на промяната“, която беше замислена като първи по-сериозен опит за цялостна преценка на новите насоки в развитието на съвременната историопис.

- © 2006 Искра Баева, Пламен Митев – съставители
- © 2006 Анна Кочанкова, Антоанета Запрянова, Бета Хараланова, Благовест Нягулов, Борис Стоянов, Боян Радунчев, Ваня Рачева, Васил Параклевов, Вера Бонева, Виолета Костова, Владимир Мигев, Войн Божинов, Галина Пиндикова, Георги Бакалов, Георги Марков, Даниел Вачков, Евгений Сачев, Евгения Калинова, Еля Цанева, Ивайло Лозанов, Иван Илчев, Иван Коев, Иван Пърцев, Илияна Марчева, Искра Баева, Йордан Желев, Мария Галанова, Милена Тафрова, Милена Тодоракова, Наталия Христова, Николай Поппетров, Петко Ст. Петков, Петя Банкова, Пламен Митев, Пламен Стефанов, Радостина Йотова, Рачко Попов, Румяна Първанова, Светла Димитрова, Стоян Антонов, Стоян Танев, Тамара Стоилова, Тодор Димитров, Тотко Стоянов, Христо Матанов, Цветана Георгиева

ISBN-10: 954-07-2439-2

ISBN -13: 978-954-07-2439-3

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Приветствие от декана на Историческия факултет проф. д.и.н. Иван Илчев	9
Георги Марков. Третото българско царство между отрицанието и идеализма	11
Васил Николов. Предизвикателства пред опазването, проучването, социализирането и популяризирането на археологическото наследство в България	16
Антоанета Запрянова, Благовест Нягулов, Илияна Марчева. „Другите“ за „нас“ и за историята: българската историческа наука между приемствеността и промяната	24
Иван Илчев. Чалгата в българската история	41
Евгений Сачев. Ролята на Националния център за музеи, галерии и изобразителни изкуства при Министерството на културата за реформиране на музейната система в България	45
Тотко Стоянов, Ивайло Лозанов. Тракийската и античната археология в България в годините на преход (<i>Опит за обзор</i>)	68
Георги Бакалов. За една насиленна интерпретация на изворите: Влахерините 913 г.	80
Христо Матанов. Българската медиевистика в условията на демокрация	88
Цветана Георгиева. Изследванията по историята на българския народ през ранните столетия на османското владичество в хода на поредния български преход (1989–2004)	98
Тамара Стоилова. Европейският осемнадесети век в българската историография през последните 15 години	114
Пламен Митев. Българското възраждане (<i>Историографски бележки</i>) ..	127
Вера Бонева. Българското възраждане в терминологичната среда на следдесетоноемврийската историопис	137

- ¹⁴ Македония през погледа на австриски консули 1851–1877/78. Т. 1–3. С., 1994 – 2001.
- ¹⁵ Извори за историята на Добруджа (1853–1878). Т. 3. С., 2001.
- ¹⁶ Българите в Румъния. Документи и материали (XVII–XX в.). Състав. М. Младенов, Н. Жечев и Б. Няголов. С., 1994.
- ¹⁷ Русия и българското националноосвободително движение 1856–1876 г. Документи и материали. Т. 2. С., 1990; Т. 3 – Архивите говорят. Т. 21. С., 2002.
- ¹⁸ Българската Екзархия. Документи от архивните фондове на Народна библиотека „Иван Вазов“. Пловдив, 2003; Борбите на българите от Варненска и Преславска епархия за църковна независимост (1840–1879). Варна, 2002; Църковно-народният събор 1871 г. – Във: Архивите говорят. Т. 15. С., 2001; Църковно-националното движение. Христоматия по история на Българското възраждане. Състав. В. Бонева. Шумен, 2002; Екзарх Йосиф I в спомени на съвременници. Състав. Х. Темелски. С., 1995; Митрополит Григорий Доростолски и Червенски (1872–1898). Русе, 1998 и др.
- ¹⁹ Руско-турската война (1877–1878). Дневници, спомени, записи, кореспонденция. – Във: Архивите говорят. Т. 2. С., 1998.
- ²⁰ Опис на османотурски документи за занаяти и търговия (XVI–XIX в.). С., 1993.
- ²¹ До момента са излезли 18 тома – Стефан Стамболов. Личен архив. Т. 1–18. Състав. Милен Куманов. С., 1997–2004.
- ²² Данова, Н. Архив на Константин Георгиев Фотинов. Т. 1. Гръцка кореспонденция. С., 2004.
- ²³ Тодев, И. Д-р Стоян Чомаков (1819–1893). Жivot, дело, потомци. Ч. 2. С., 2003.
- ²⁴ Васил Левски. Документи. Автографи, диктувани текстове, документи, съставени с участието на Левски, преписи, фотокопия, публикации и снимки. Т. 1. С., 2000.
- ²⁵ Вж. По пътя на безсмъртието. От Къкрина до София. Велико Търново, 1993. Материални от споменатите конференции са публикувани и в единственото специализирано у нас издание по проблеми на възрожденската история – Българско Възраждане. Идеи, личности, събития. Т. 1–6. С., 1995–2004.
- ²⁶ През 1995 г. темата на конференцията беше „Култура, църква, революция през Възраждането и взаимодействието между тях“, а през 1999 г. – „Ролята на възрожденската емиграция за напредък на българската нация“. Материалите от конференциите бяха отпечатани в самостоятелни сборници – вж. Култура, църква и революция през Възраждането. Сливен, 1998 и Българската емиграция през Възраждането. Сливен, 2003.
- ²⁷ Вж. Българското революционно движение в навечерието на създаването на БРЦК 1869 г. С., 2000.
- ²⁸ Материалите от двете конференции бяха публикувани в: БРЦК в историческата съдба на българския народ. Велико Търново, 2003.
- ²⁹ Вж. Националната революция, делото на Васил Левски и Освобождението на България. С., 1998; Българско Възраждане. Идеи, личности, събития. Т. 5. С., 2003.
- ³⁰ Даскалов, Р. Как да мислим Българското възраждане. С., 2003.

БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ В ТЕРМИНОЛОГИЧНАТА СРЕДА НА СЛЕДДЕСЕТОНОЕМВРИЙСКАТА ИСТОРИОПИС

ВЕРА БОНЕВА

1. Терминологичният апарат на българската историопис, ангажирана с проблемите на Възраждането, се формира в края на XIX и първата половина на XX в. Няма съмнение, че в пределите на този относително пространен хронологически период националната ни хуманитаристика намира и упътнява със съмнение думите, с които обозначава водещите тенденции, единичните факти и част от детайлите, присъщи и до днес на говоренето и писането, посветено на Паисиевата епоха, на националноосвободителното движение, на църковните борби, на просветителските начинания, на Априлското въстание и на всички други ниски и високи компоненти на порядъка от събития, назован с популярната метафора *Възраждане*. Откроим принос към динамичната и понякога твърде емоционална „биография“ на споменатия процес имат вещи интерпретатори на колективното ни минало като Захари Стоянов и Димитър Страшимиров, Иван Шишманов и Михаил Аринаудов, Боян Пенев и Петър Ников. В случая обаче не бива да се пренебрегва и (съ)участието в изковаването на терминологията, свързана с възрожденската епоха, на многообразни мемоаристи и публицисти, краеведи и извороведи, учебници и вестници. Със своето неизточимо народолюбие и с необозримото си многообразие техните популяризаторски текстове за Възраждането обговарят събитията и феномените до степен, при която терминологията се вкоренява в масовото съзнание почти не обратимо. *Почти не обратимо* в случая означава това, че дори и новият идеологически ред, въдворен през следдеветосептемврийските десетилетия, не успява да обнови из основи както лексикона, така и жаргонът, присъщ на книжовните реконструкции на предосвобожденското и развитието до средата на XX в.

2. Привеждането на историческото знание за Възраждането в съответствие с правилата на новите властващи идеологеми, осъществено през втората половина на 40-те и началото на 50-те години, намира израз и в интензивното навлизане на термини, присъщи на официозното „обществознание“. *Производителни сили, производствени отношения, начин на производство, капитал, класи, класови отношения, наемничество* – това са само част от

водещите марксистки термини, придобили ключова роля в хода на споменатия процес. Наред с тях се разширява тълкувателната сила на абстрактни категории от рода на *народни маси, революционери-демократи, буржоазно-демократична революция*¹. Свързани в първопоявата си с интерпретацията на небългарски и небалкански явления и феномени, споменатите термини поставят много от добросъвестните български учени в логически нонсенс и в изследователски дискомфорт.

Изкуствено привнасяне на комунистическата терминология в историческата наука е съпроводено с налагане на нова тълкувателна система по отношение на всички съществени факти и направления на българското обществено развитие през XVIII и XIX в. Отдаден е изключителен приоритет на въоръжените освободителни движения над всички останали форми на обществен живот сред българите. Поставен е акцент върху проучване на социално-икономическата проблематика, като упорито се издирват „материалните предпоставки“ и „движещите сили“ на политическите борби. Всички нерадикални освободителни инициативи са поставени в групата на „съглашателските“, ако не и на „предателските“ фактори на националното ни развитие. Загърбени са проучванията на църковното движение, възрожденското ежедневие, възрожденското изкуство, новобългарската образователна система. Като обобщаващ етикет на промените в обществото е възведен терминът *национална революция*. С него се обозначават практически всички елементи на модернизацията. При това положение се стига до една очевидна логическа несъстоятелност. От една страна, цялата възрожденска динамика на обновителните процеси се окачествява със споменатия термин, който има категорична положителна оценъчна конотация. Вътре в същата тази национална революция се включват и еволюционистките прояви на освободителното движение, които в пределите на конкретни проучвания се характеризират като задържащи процесите на политическото обособяване или направо като ретроградни.

Тук трябва да се отбележи, че от края на 60-те до края на 80-те години на XX в. се осъществява видимо „размразяване“ на идеологическата среда, в която се развива историческото знание за Възраждането. Значима част от учените, утвърдили се през споменатия период, съумяват умело да се припълзнат между каноните на идеологията, представяйки в конкретни и креативни историописни обзори фактите от предосвобожденското ни развитие в порядък, подвластен по-скоро на обективисткия позитивизъм, отколкото на марксисткия догматизъм. Пак през този период определено намаляват употребите на изброените по-горе клишета. Нещо повече – на научни форуми, дискусии или по страниците на историческия печат упорито се прокрадват тези и текстове, свидетелстващи за частичното надмогване на наложен следдеветосептемврийски историописен модел.

В интерес на истината обаче, ще си позволя да отбележа, че практически до десетоноемврийските промени официозната част от текстовете за Възраждането подчертано се движи в пределите на продиктуваните от *классово-партийния подход и социалистическия интернационализъм* правила. Ето го и примерът. При паралелния прочит на два представителни за времето си историописни пасажа (един от края на 60-те и един от края на 80-те години) може по безспорен начин да се установи, че между тях не съществуват коренни разлики в оценъчните подходи, в терминологичните предпочитания, в критичните оценки и в хвалебствените квалификации.

„От казаното става ясно, че проучването на френската политика спрямо нашето националноосвободително движение не е самоцел. То ни помага днес да видим по-добре кои са били наши приятели и истински доброжелатели в дългата и героична борба на българския народ за извоюване на политическа независимост. За даден период от време (главно през периода на втората империя, т. е. от 1852 до 1870 г.) Франция, заедно с Англия и Австро-Унгария, се очертала като една от главните сили, тъзпрепятстващи освободителното движение в България. Нейните усилия обаче отишли напразно. Това още веднъж потвърждава величието на подвига, извършен от българския народ, който не преклони глава пред единния фронт на европейската реакция, и на братска Русия, която не пожали живота на хиляди свои синове, за да бъде извоювана нашата свобода.“

Дамянов, С. Франция и българската национална революция. С., БАН, 1968, с. 229.

„Победата на руското оръжие с цялата на много жертви и масов героизъм увенчава най-сетне с успех делото на българското освобождение. В този смисъл се изтъква съдбоносното значение на Руско-турската война, в резултат на която българският народ отново възкръсна от пепелищата на сълтанското мракобесие, заемайки своето място върху европейската политическа карта. Все тук се посочва ролята на Сан-Стефанския мирен договор, който обединява почти изцяло българския народ, както и на последвалия го Берлински договор, плод на егоистичната политика на западните сили. Под тежен натиск България е разкъсана, като голяма част от народа отново е върната под властта на феодалната сълтанско-деспотична система.“

История на България. Т. 6. Българско възраждане 1856–1878. С., БАН, 1987, с. 21.

Няма съмнение, че в пределите на приведения пример оценките са политически (пред)определени от принадлежността на тогавашна България към съветската система. Доколко обаче и днес подобни оценки се радват на обществена популярност и доколко в началото на XXI в. историческата наука е скъсала с формираната в следдеветосептемврийските десетилетия готовност да се съобразява с властови фактори и политически конюнктури

– това са теми за по-пространни проучвания. Проучвания, на които (надявам се) биха послужили и споделените по-нататък наблюдения върху промяната в терминологичния апарат на историческото знание за Възраждането, присъщи на научните текстове за епохата, появили се през последното десетилетие².

3. Хронологически първата отчетлива следдесетоноемврийска промяна в професионалното историческо писане и говорене за Възраждането е свързана с разноезичето, обсебило споменатата изследователска област. В рамките на няколко години неголемият ни колегиум заприлича на Базовите чиковци, които в ежедневните си прения по възточния въпрос не само отстояват политически несъвместими позиции, но и нямат единомислие за словесните правила на своите свръхнапрегнати спорове. И макар че видимо разделение на волтерианци и елинисти така и не се състои, комуникативната среда на историописанието за Възраждането постепенно се освободи от най-паразитните идеологически клишета. Дори и повърхностният преглед на статиите и съобщенията, публикувани на страниците на научните издания, показва, че до средата на 90-те години бяха надмогнати повечето марксистки термини, нямащи съществено отношение към тълкуването на българския обществен живот през XVIII и XIX в. – класи, класова борба, начин на производство, производителни сили, производствени отношения, обществена база, обществена надстройка и др. Нещо повече, част от авторите от средното и младото поколение³ започнаха да боравят внимателно с термини, надхвърлящи в известна степен марксистката парадигма, дори и с термини, надхвърлящи в известна степен марксистката парадигма, като феодализъм и капитализъм. Абстрактната постановка за Възраждането като епоха на преход от Средновековието към Новото време в някои проучвания вече е дублирана и с подвластния на историческата антропология подход, представящ трансформацията в българската етнокултурна общност през споменатите столетия като преход от традиционно към модерно общество (Р. Гаврилова).

Видими промени настъпват и при употребите на някои термини, които не са свързани пряко с комунистическата идеология, но са имали относително силно присъствие в десетоноемврийските писания за Възраждането. Практически отпадна квалификацията робство, давана (под влияние на Каравеловата и Ботевата публицистика) на обществения режим, при който са живели българите под османска власт. Широко използваната категория национална революция напоследък се среща все по-рядко. Наложилият се по-конкретен подход при анализа на освободителните борби общо взето се движи в предпочтетеното от Огнина Маждракова-Чавдарова и Крумка Шарова терминологично разделение – националореволюционни борби и легални освободителни движения. По отношение обобщаващата характеристика за процесите, свързани с политическите измерения на националното обособяване,

голяма част от съвременните автори предпочитат да работят със сполучливата категория движение за национален суверенитет (Ил. Тодев, Пл. Митев, Ст. Грънчаров, П. Ст. Петков). Тази категория описва както радикалните, така и умерените прояви на въпросното явление. Тя дава възможност за конкретизация на отделните възгледи и инициативи – автономистки или дуалистични, федералистки или унитарни, республикански или монархически и т. н. При по-широко тълкуване, в обхвата ѝ, наред с еднозначно политическите по своята форма инициативи, се включват и значима част от проявите на църковните борби, от начинанията в образователната област, от действията, свързани с утвърждаване на светското начало в културния живот.

Подчертано конструктивен характер има и тенденцията да се избяга характеризирането на водещите лидери на радикалните възрожденски политически движения като революционери-демократи. Тази, заимствана от руската и съветска хуманитаристика лексемна конструкция, освен че е заредена с вътрешно противоречие, не дава никаква допълнителна информация за и без това сложните и уникални личности, възприети и от историческата наука, и от общественото мнение като символи на предосвобожденския бунтарски дух.

Като своеобразна компенсация на освобождаването на научното писане за Възраждането от определен кръг термини набира сила постъпателното възвръщане към думи, извлечени от лексиката на самата епоха. В много от съвременните аналитични текстове, посветени на конкретни или по-общи проблеми от предосвобожденското ни развитие, могат да се срещнат лексеми като хъш, комита, книжовник, даскал, бунтовник, будител, повествование, обявление, забвение и др. (Р. Радкова, Р. Гаврилова, Ив. Илчев, Ил. Тодев и др.). Все в този словесен порядък може да се отчете и възвръщането на някои автори към очертаното през 60-те години на XIX в. разделение на политическата ни емиграция на млади и стари (Пл. Митев, П. Ст. Петков, Г. Якимов). Разделение, ненадмогнато във фактическия смисъл досами Освобождението и ненамерило в езиковата среда на целия отминал XX в. по-точен словесен израз от предпочтетената от възрожденците поколенческа антонимия.

4. Категоричен знак за промяна се съдържа и във все по-настойчивото навлизане на термини от лексикона на западноевропейските социални науки. Тук трябва да отбележим, че голяма част от категориите, за които ще стане дума по-долу, функционират под различни форми и в десетоноемврийската историческа книжнина. Тяхната смислова натовареност обаче там е коренно различна. В повечето случаи тези термини са обвързани с негативна тълкувателна сила. Поставени в контекста на идеологемата за „обществения прогрес“, те служеха за обозначаване на задържащи или ретроградни тенденции. В случая става дума най-вече за термините либерализъм и национализъм.

В обновяващата се смислова среда на следдесетоноемврийската историопис с термина *либерализъм* вече се обозначават онези идеологии и практики, които са непосредствено свързани с осигуряването на гаранции за гражданските свободи на отделните личности и с възможности за свободна изява на интересите на обособените социални групи. В този тълкувателен модус функционира и терминът *национализъм*. Чрез него относително еднозначно се описват градивните тенденции за идейно и етнокултурно обосновяване на българската нация в пряка успоредица с аналогичните балкански и общоевропейски процеси (Ст. Грънчаров, А. Пантев, Ил. Тодев и др.). В конструктивен терминологичен диалог със споменатите две политологически категории в съвременната историопис, свързана с Възраждането, постъпително намират своите точни смислови еквиваленти и два други утвърдени термина – *конституционализъм* и *ирдентизъм*.

Терминът *конституционализъм* представя по сполучлив начин развилията се през втората и третата четвърт на XIX в. общонационална страсть за съставяне и утвърждаване на писани училищни, читалищни, дружествени и революционни устави, правилници, нареди и други параконституционни документи, в които красноречиво се отлага готовността на българите да устроят своето обществено битие по нормите на модерното публично право⁴. *Ирдентизъмът*, от своя страна, представлява точен словесен израз на амбицията на българската нация да обхване в географските предели на своя проходържавен суверенитет всички реални части от територията, върху която доминира българският етнокултурен елемент. Доколко това е възможно на Балканите (през XVIII и XIX, а и през XX и XXI в.), това е друга тема.

Сред терминологичните новости в текстовете, посветени на Възраждането, се открояват и някои словесни категории, заимствани от западноевропейската хуманитаристика и съдържащи относително висок креативен потенциал по отношение настоящи и бъдещи реконструкции и анализи на нашенски феномени. Няма съмнение, че боравенето с термините *протоиндустрия* (Св. Янева), *манталиитет* (Р. Гаврилова), *модерност* (Ил. Тодев), *суверенитет* (П. Ст. Петков, Ст. Грънчаров, Г. Якимов) създава добри предпоставки не само за описание на конкретни факти и обстоятелства, но и за по-абстрактното очертаване на някои от линиите на възрожденски политически и културен развой.

По логиката на споменатите тенденции прави добро впечатление и преценното боравене през последните години с претоварената от идеологии терминологична двойка *революция – еволюция*. Дори и на популаризаторско ниво (учебници, вестникарски материали, изяви по електронните медиуми) професионалните историци на Възраждането все по-често пишат и говорят за т. нар. *революционни* изяви без излишен венцехвален патос, а за т. нар. *еволюционисти* – без прекомерно псевдоисторическо високомерие. Определен

се стесни обемът на понятието, стоящо зад пределно клишираните думи *революция, революционно, революционери*. Зад тези думи в повечето текстове от последните години стоят факти и личности, свързани с въоръжените радикални прояви на освободителното ни движение. В чисто политическата област с все по-голяма честотност се среща и двойката термини *умерени и крайни*.

Еволюционистката алтернатива на възрожденския политически живот придобива определено по-конкретни очертания и осезаемо по-плътен образ чрез убедителните историописни въпълъщения на личности от мащабите на Пандели Кисимов и Стоян Чомаков (Г. Якимов, Ил. Тодев), на легални прояви и дипломатически инициативи (Ог. Маждракова-Чавдарова, Пл. Божинов), на влиятелни архиереи и културни феномени (Л. Любенова, М. Куцумджиева, Р. Радкова, Ив. Илчев, Св. Страшимирова). При все това мисля, че и към момента боравенето с терминологичната антиномия *революция – еволюция* все още е натоварено както с голяма доза нееднозначие, така и със значим потенциал за скрити политически внушения. Затова и ще си позволя да споделя собствения си мисловен подход, прилаган при разграничаването на двете категории.

По мое мнение термините *революция* и *еволюция* имат отношение не толкова към същността, колкото към динамиката на протичането на обществените процеси през Възраждането. Това ще рече, че когато даден процес е свързан с бързи и резки промени в съответния сектор на публичността (книжовност, изкуство, образователни практики, политика), той може да се окаже като революционен. Безспорен пример за събитие от този порядък е печатването и разпространението на учебния комплект „Славянобългарско етеводство“ през 1835 г. Както е известно, този комплект (ведно с примера на Габровското взаимно училище) стои в основата на привеждането на образователната ни система в съответствие с правилата на културната и институционалната модерност. А ще постави ли някой професионален историк съмнение революционния характер на Великденската акция от 1860 г.? Примерите за радикални промени в областта на политическия живот са известни всекиму. Известни са и примерите за фактите и феномените от еволовационистки порядък, създали предпоставки чрез постъпителни действия и голями инициативи възрожденската публичност не само да съгради устоите на новите преддържавни конструкции, но и да натрупа достатъчно вещества, с които и воля за рязко и необратимо скъсване с традициите и условностите на саманската обществено-политическа система.

Но да се върнем на темата за присъщите на съвременната историопис личности на говорене и писане за Възраждането.

8. Успоредно с динамичните терминологични промени, присъщи на професионалните писания за Възраждането от последните години, се открояват

и някои по-общи черти на съответните исторически обзори. В повечето от тях все по-откроимо присъства самостойната авторова позиция. Част от учениците предпочитат да представят съжденията си в присъщата на съвременна европейска хуманитаристика аз-форма. При някои от изследователите освободеният от идеологически клишета и догматични трафарети език се обогатява с изискани метафори и сполучливи метоними. Засиленият интерес към теми от бита, ежедневието, регионалното развитие и изобщо към хоризонталните структури на обществото обогатява знанието за епохата с любопитни детайли и релефни реконструкции. Определено по-проникновени са вглежданията в психологическия облик на историческите личности. Подчертано по-комплексен е подходът към нееднозначните фигури и разноредовите събития. Привържениците на концепта за възможността да се постигне „цялата историческа истина“ намаляват видимо за сметка на постъпително увеличаваща се брой автори, които са склонни открыто да споделят част от колебанията си по отношение оценката на едно или друго събитие. Все по-често срещащите се уговорки като „може би“ и „по всяка вероятност“ свидетелстват не толкова за авторско презастраховане, колкото за присъщата на интелигентния човек склонност да не страда от самосъзнание за вездесъщие.

Макар и в порядъка на единичния пример, направеният по-долу паралел между два отъса, посветени на изхода от руско-турската война 1877/78 г., свидетелства категорично не само за съдържателните аспекти, но и за текстологичните особености на променените начини на говорене и писане.²² Възраждането през последните години. Успоредният прочит на двата пасажа показва, че авторът на втория отъсъ, формиран като специалист през 60-те и 70-те години, е скъсал с преддесетоноемврийските историописни тези²³ и изразни средства. Задавайки параметрите на една конструктивна промяна²⁴ в отношение бъдещата съдба на историческото знание за Възраждането, този факт представлява своеобразна провокация спрямо младото поколение историци. Провокация, която, ведно с всички систематизирани по-горе обстоятелства, подсказва, че съвременната българска историопис все по-настойчиво се приближава към същинския си познавателен статус – да представлява преди всичко правдоподобен разказ за миналото.

„Победата на руското оръжие с цепата на много жертви и масов героизъм увенчава най-сетне с успех делото на българското освобождение. В този смисъл се изтъква съдбоносното значение на Руско-турската война, в резултат на която българският народ отново възкръсна от пепелищата на сълтанското мракобесие, заемайки своето място върху европейската политическа карта. Все тук се посочва ролята на Санстефанския мирен договор, който обединява почти изцяло българския народ, както и на последвалия го Берлински договор, плод на egoистичната политика на западните сили. Под тежен натиск България е разъсана, като голяма част от народа относно е върната под властта на феодалната сълтанско-деспотична система.“

История на България. Т. 6. Българско възраждане 1856–1878. С., 1987, с. 21.

„Като имаме предвид действащите принципи и механизми в сферата на голямата политика по онова време, очевидно се налага една по-балансирана преценка за събитията, свързани с Освобождението. В този смисъл определено може да се каже, че възкресението на българската държава след петвековно забвение е най-крупното постижение на новата ни история. Това постижение е реален факт, чиято импозантност понякога сякаш остава в сянката на Санстефанския мираж. А всъщност тъкмо това постижение може да се смята за истинско чудо. Благодарение на Освободителната война българската освободителна кауза най-после щастливо се измъква от безძънното тресавище на Източния въпрос и преминавайки буквално през иглени уши, осъществява своята заветна цел – българска национална държава <...>.“

Косев, К. Кратка история на Българското възраждане. С., 2001, с. 173.

6. Терминологичните трансформации, присъщи на съвременната историопис, обвързана с тематиката на Възраждането, до известна степен наподобяват на промените в езиковата ситуация в българското общество през втората и третата четвърт на XIX в. Тогава, както и сега, книжовният език постъпително се освобождава от овехтели лексеми и неадекватни на новата комуникативна среда стилистични похвати. Тогава, както и сега, пищещите езици търсят и предлагат нови езикови еквиваленти за обновени или наскоро възобновили се понятия. Тогава, както и сега, голяма част от думите се заимстват от чужди езикови системи. Сега процесите се катализират от могъщия информационен поток, наречен INTERNET. Тогава правилата до голяма степен се диктуват от персонални авторитети и властни ваятели на словото. Да послушаме в препоръките на един от тях. „Да пишем само със съществуващите в язикът ни думи – отбелязва през 1871 г. Петко Р. Славейков – е невъзможно, а кога[то] ще внесем нови, били те или тъй, или инак произведени и въведенни, [тези думи] все ще бъдат нови за онез, който не ги знаят, и тъй, и така – те все ще ги учат; най-умното прочее в такъв случай е да ся избират и въвеждат думи по-общи и с определено вече значение, които да могат всички да приемат и употребят.“ (*Читалище*, кн. 21, 1 авг. 1871, с. 653).

Днес не подлежи на съмнение фактът, че в устоите на съвременния български език стои както Славейковото слово, така и Славейковото послание за прагматична толерантност към чуждоезиковите заемки. Любопитното в случая е, че без да следва предписани отвън правила, съвременното знание за Възраждането до голяма степен следва Славейковия принцип на възприятие на събитията. А емчивостта към по-общите и вече наложили се с определен смисъл термини. А по отношение обозначаването на конкретните исторически събития и феномени проявява разумен консерватизъм, отдавайки предпочтение на словесни подбор, осъществен от поствъзрожденското поколение хуманисти.

ЛИТЕРАТУРА*

- Гаврилова, Р. Векът на Българското духовно възраждане. С., 1993.
- Гаврилова, Р. Колелото на живота. Всекидневието на българския възрожденски град. С., 1999.
- Генчев, Н. И. Унджиев, М. Велева, К. Косев. Основни моменти в развитието на българската историография върху Възраждането. – Във: Първи конгрес на Българското историческо дружество. Т. 2. С., 1972.
- Генчев, Н. Българско възраждане. С., 1978; 2. изд., 1981; 3. изд., 1988; 4. изд., 1995.
- Грънчаров, С. Балканският свят: Идеи за държавност, национализми и развития от похода на XIX в. до края на Първата световна война. Съпоставителен разказ. С., 2001.
- Даскалов, Р. Как се мисли Българското възраждане. С., 2002.
- Илчев, И. Рекламата през Възраждането. С., 1995.
- История на България. Т. 1. С., 1954.
- История на България. Т. 5. Българско възраждане XVIII – средата на XIX в. С., 1985.
- История на България. Т. 6. Българско възраждане 1856–1878. С., 1987.
- Косев, Д. Лекции по нова българска история. С., 1951.
- Куюмджиева, М. Интелектуалният елит през Възраждането. С., 1997.
- Маждракова-Чавдарова, О. Националновъзрожденски борби на българския народ 1828–1878. С., 1998.

* Обзорният характер на настоящия текст в повечето случаи не предполага конкретни позовавания върху отделни автори и изследвания под формата на общоприетите Бележки. Това обстоятелство предопредели решението ми да съпровода статията с настоящия списък от заглавия на изследвания. В списъка са включени част от историографските проучвания, които служат като основа за някои от тезите ми, както и по-красноречиви историописци, чието съдържание илюстрира различните терминологични подходи към Възраждането, преминаващи през различните периоди. С цел облегчаване на паратекстовата част на материала, в ход на изложението ще склонявам имената на автори, на чиито съчинения са присъщи определени терминологични подходи. Не от излишна скромност, а с цел избегване рискованата процедура на саморефлексията, тук по правило избягвам да се позовавам на собствени текстове.

- Маждракова-Чавдарова, О. Предпоставки и начало на легалната политическа борба на българския народ през Възраждането. – ИПр, 1993, № 2, № 4.
- Митев, П. Българският революционен комитет 1875 г. С., 1998.
- Митев, П. Българското възраждане. Лекционен курс. С., 1999.
- Петков, П. С. Идеи за държавно устройство и управление в българското общество 1856–1879 г. Велико Търново, 2003.
- Проблеми на българската историография след Втората световна война. С., 1973.
- Радкова, Р. Интелигенцията и нравствеността през Възраждането. С., 1995.
- Страшимирова, С. Българинът пред прaga на Новото време. Ориентирни на възрожденския светоглед. С., 1992.
- Тодев, И. Към друго минало или пренебрегвани аспекти на Българското национално възраждане. С., 1999.
- Тодев, И. Д-р Стоян Чомаков (1819–1893). Живот, дело, потомци. Част първа: Изследване. С., 2003.
- Шарова, К. Взаимодействие на движението за национална култура, църква и политическо освобождение през Възраждането. – Във: Култура, църква и революция през Възраждането. Глинен, 1995.
- Якимов, Г. Пантелеј Кисимов. Живот и дейност. (Принос към изследването на идеята за българо-турския дуализъм през Възраждането). С., 2003

БЕЛЕЖКИ

¹ Така през споменатия период в историописна употреба навлизат и много термини, свързани от военния жаргон – фронт („научен фронт“, „исторически фронт“ и т. н.), въоръжение („вземам на въоръжение дадена идея“, „въоръжен с правилна методология“ и т. н.), атака („идеологическа атака“, „вражеска атака“ и т. н.); извоюват („извоювам свобода“, „извоювано надмощие“ и т. н.). Всички тези думи и словосъчетания навлизат от съветската терминология. Те са предположителни и подлежат на специален анализ, но не и в пределите на настоящия обзор.

² Казвам последното десетилетие, защото истински видимите промени в българската терминология настъпват няколко години след 10 ноември 1989 г. Причините за това относят се както социалнопсихологически, така и технологични. В първите една–две години след промяната на политическия режим само най-отявлените външнодумци промениха маниерите си на говорене и писане за Възраждането. От друга страна, печатането на статии и списания се движи поне година след появата на съответния текст в завършен вид. Така че промените, които в случая ни интересуват, могат да бъдат регистрирани най-отдавна в проучвания, отпечатани през последните 10 години.

³ Употребата на категорията *средно и младо поколение историари* е свързана с разговора за представа, че поколенията се сменят през две десетилетия. В този порядък на мисли същата се твърди, че в националната на историопис, свързана с тематиката на Възраждането, работят три поколения специалисти: 1) старо поколение – специалисти, формирани и сформирани се през 50-те и 60-те години; 2) средно поколение – специалисти, формирани и сформирани се през 70-те и 80-те години; 3) младо поколение – специалисти, формирани и сформирани се през последните 15 години. Колкото и условно да изглежда, това поколенческо

ско разделение е базирано върху три относително обособени периода на съвременната ни историопис. Представеното обстоятелство безспорно е сложило своя отпечатък както върху творческата биография, така и върху манталитета на всеки един специалист от съответната генерация.

⁴ Провокирана от градивната сила и откроимото обществено присъствие на споменатите процеси, през 1999 си позволих да дам свое абстрактно наименование на споменатия сектор от възрожденската публичност – *държавност преди държавата*. Доколко това име е сполучливо или не – все още е трудно да се установи, но за мен е изключително съществен фактът, че точно тази квалификация се превърна в заглавие на монография, посветена на някои компоненти от развой на възрожденската публицистика. Вж. Бонева. В. Българският XIX в. – една неосъществена среща на институциите. – *Култура*, № 21, 28 май 1999; Константинова, Й. *Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика*. С., 2000.

ВЕЛЧОВАТА ЗАВЕРА (1835 Г.) В ОГЛЕДАЛОТО НА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИОПИС

ВАНЯ РАЧЕВА

Проучванията за Велчовата завера в българската историопис след 1989 г. са логично следствие от натрупаното в продължение на повече от век, затова ще направя бегъл преглед на постигнатото. Статията не може да претендира за изчерпателност по тема, по която са написани стотици страници. Изложението само ще рамкира някои проблеми и акценти в изследванията на основни автори и по-важни публикации, без да разглежда детайлно досъпната към днешна дата изворова база за самото историческо събитие¹.

I. Уверено може да се констатира, че Велчовата завера от 1835 г. предизвиква интерес още през Възраждането. В 1857 г. пръв от възрожденците Георги Раковски оценява и популяризира в публичното пространство това събитие, несъмнено повлиян пряко и косвено от авторитета на своя вуйчо Георги Мамарчев. Само година по-късно друг българин – Христо Даскалов, по-вече в руския периодичен печат, публикува своя версия, съобразена с духа на разгарящата се църковно-национална борба на българите. Той пребивава известно време в Търново и вероятно е черпил сведения от народната мълвя за Велчовата завера.

Следващите възрожденци, завещали ни свои мемоари за това събитие, на основа на лично преживяване или по-често – на споделено от близки родници (съвременници на събитието), са не само професионално, но и емоционално свързани с Търново и околността. Едни от тях са родени и отгледани там, втори са прекарали целия си живот, а трети само временно са подвизавали, но са оставили трайни следи в обществено-политическата действителност на града. Ето имената на някои от тях:

Пандели Кисимов още през 1868 г. помества кратка информация за Велчовата завера във в. „Дунавска зора“. Политически активна личност през първата половина на XIX в., Кисимов нерядко мисли с категориите на „четническото време“ на Раковски и вероятно неволно сътлася тези представи като Велчовата завера. По-късно, в следосвобожденска България, той ще остави факологически една от първите в историографията ни обстойни свидетелства за съзаклятието, на основата на малкото познати му автентични документи, ще доформя стилово и ще тиражира главно по-късни свидетелства, описани в мълвата, и спомени от втора ръка. Следващият автор, който може би